

**O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA TASHXIS VA METAFORA
SINTEZINING NAZARIY ASOSLARI**

Xushboqov Qobilbek Shokirovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi

Daminova Hulkar Ilhom qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Filologiya va tillarni o‘qitish o‘zbek tili yo‘nalishi 4-kurs talabasi

ANNOTATSITA

Ushbu maqolada o‘zbek she‘riyatida tashxis va metafora san‘atining o‘zaro sintezlashuvi, ularning lingvopoetik, kognitiv va semantik tabiati nazariy jihatdan keng ko‘lamda tadqiq etilgan. Badiiy matnda ma‘no ko‘chishi va jonsiz predmetlarni aktivlashtirish orqali lirik qahramon ruhiyatini, ichki kechinmalarini ochib berish mexanizmlari ilmiy asoslangan. Shuningdek, an‘anaviy va zamonaviy adabiyotshunoslik maktablarining ushbu troplarga bo‘lgan yondashuvlari qiyosiy tashkil etilgan

Kalit so‘zlar: kognitiv metafora, tashxis, sintez, lirik qahramon, lingvopoetika, ko‘chim, semantika, konseptual model, badiiy tafakkur.

ABSTRACT

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE SYNTHESIS OF PERSONIFICATION AND METAPHOR IN UZBEK LITERARY CRITICISM

This article theoretically and comprehensively investigates the synergy of personification (tashkhis) and metaphor arts in Uzbek poetry, as well as their linguopoetic, cognitive, and semantic nature. The mechanisms of revealing the lyric hero's psychology and inner experiences through the transfer of meanings and the activation of inanimate objects in a literary text are scientifically substantiated.

Also, a comparative analysis of the approaches of traditional and modern literary

schools to these tropes is conducted.

Keywords: cognitive metaphor, personification, synthesis, lyric hero, linguopoetics, trope, semantics, conceptual model, artistic thinking.

KIRISH

Badiiy tafakkurning taraqqiyoti jarayonida metafora bilan bir qatorda tashxis ham poetik tasvirning muhim, tizimlashtiruvchi vositalaridan biri sifatida shakllangan. An'anaviy klassik adabiyotshunoslikda hamda ritorika qoidalarida bu ikki hodisa ko'pincha alohida-alohida troplar (tasvir vositalari) sifatida o'rganib kelingan. Biroq, bugungi zamonaviy lingvopoetika, kognitiv poetika va matn tilshunosligi ularni uzviy aloqadorlikda, ya'ni "tashxis-metafora" sintezi tizimida tadqiq etishni taqozo qilmoqda. Negaki, zamonaviy she'riyatda bu ikki san'at shunchaki ketma-ket kelmaydi, balki bir-birini taqozo etgan holda yangi poetik ma'noni shakllantiradi. Bu usul ijodkor dunyoqarashi, estetik ideali va milliy-

madaniy tafakkurini ifodalovchi semantik markazni va matn osti (tekst osti) ma'nolarini aniqlashga keng imkoniyatlar yaratadi.

ASOSIY QISM

Metafora fanlararo tadqiqot obyekti sifatida nafaqat sof tilshunoslik yoki adabiyotshunoslik doirasidagi uslubiy bezak, balki insonning dunyoni idrok etish, voqelikni qayta ishlash va borliqni konseptuallashtirish usuli — fundamental tafakkur modelidir. Adabiyotshunoslikda kognitiv yo'nalishning rivojlanishi natijasida metafora tilning nominativ birligidan konseptual tizim darajasiga ko'tarildi. Ya'ni, inson ma'lum bir mavhum tushunchani anglash va uni boshqalarga yetkazish uchun o'ziga yaxshi tanish bo'lgan moddiy borliq elementlaridan andoza (model) sifatida foydalanadi.

Badiiy matn tarkibida metaforaning tabiati turlicha namoyon bo'ladi. Xususan, ularni funksional va semantik xususiyatlariga ko'ra bir necha tizimli guruhlariga ajratish mumkin:

1.Sintagmatik metaforalar: Matndagi so'zlarning o'zaro birikuv jarayonida yuzaga keladigan va semantik nomutanosiblik asosiga qurilgan ko'chimlar.

2.Konseptual metaforalar: Inson tafakkuridagi yirik tushunchalar maydonini (masalan: Vaqt, Umr, Baxt, G'am) boshqa bir konkret soha yordamida moddiylashtiruvchi modellar.

3.Stilistik (uslubiy) metaforalar: Matnga estetik joziba va ekspressivlik bag'ishlash uchun shoir tomonidan individual ravishda yaratilgan o'ziga xos shakllar.

Tashxis (personifikatsiya) esa jonsiz predmetlar, tabiat hodisalari, mavhum tushunchalar yoki hayvonot olamiga insoniy xususiyatlarni, his-tuyg'u va harakatlarni yuklash orqali lirik vaziyatni dinamiklashtiradi, uni statik holatdan

harakatga keltirib, jonlantiradi. O‘zbek adabiyotshunosligida tashxis ko‘pincha istiora (metafora)ning bir ko‘rinishi sifatida ham talqin qilingan. Biroq, tashxis-metafora sintezida bu ikki hodisaning o‘zaro dialektik aloqasi mutlaqo yangi strukturaviy bosqichga ko‘tariladi.

Ushbu ikki san‘at o‘zaro uyg‘unlashganda (sintezlashganda), matnda o‘ta murakkab, ko‘p qatlamli va estetik jihatdan o‘ta ta’sirchan dinamik obraz yuzaga keladi. Masalan, *"Umid qanot yozdi"*, *"Vatanning yuragi urmoqda"*, *"Zamonning ko‘zlari"* kabi konseptual birikmalarda ham ma’no ko‘chishi (metafora), ham o‘sha ko‘chirilgan ma’no obyektiga sirtiga insoniy biologik xususiyat yuklash (tashxis) parallel ravishda, bir vaqtning o‘zida sodir bo‘ladi.

Kognitiv va lingvopoetik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, lirik matnda tashxis-metafora tizimi uch bosqichli model asosida ishlaydi:

Birinchi bosqichda – mavhum tushuncha yoki jonsiz obyekt tanlanib, uning sirtqi ma'nosi ko'chiriladi (metaforizatsiya).

Ikkinchi bosqichda – ushbu metaforik obraz insoniy sifatlar (*fikrlash, his qilish, gapirish, harakatlanish*) bilan sintezlanadi (personifikatsiya). Uchinchi bosqichda – tayyor tashxis-metafora obrazi she'riy kontekst ichiga joylashtirilib, lirik qahramonning ichki kechinmalari va ruhiy holati (psixologizm) bilan bog'lanadi.

Ushbu murakkab metaforik jarayon shoirga subyektiv, ichki va mavhum tuyg‘ularni (masalan: g‘am, umid, vaqt, xotira) vizuallashtirish, ularga moddiy shakl berish va shu tariqa o‘quvchining emotsional sensorlariga kuchliroq ta’sir o‘tkazish imkonini beradi. Shuning uchun va lirik matnning qurilish arxitektonikasida boshqaruvchi element vazifasini o‘taydi. Shoir poetik maqsadidan kelib chiqib, borliqni o'z ixtiyoriga ko'ra qayta shakllantiradi va til elementlarining semantik qatlamlarini kengaytiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tashxis-metafora hodisasi o‘zbek she’riyatida shunchaki tashqi bezak beruvchi, shakliy tasviriy vosita emas, balki chuqur konseptual va falsafiy xarakterga ega lingvopoetik tizimdir. Ushbu sintez tufayli she’riyatda tabiat hodisalari va insonning psixologik kechinmalari o‘rtasida buzilmas parallellik, simvolik aloqa vujudga keladi. Bu esa o‘z navbatida, o‘zbek she’riy matnlarining badiiy-estetik, falsafiy-kognitiv qimmatini va interpretatsiya (talqin) ko‘lamini maksimal darajada kengaytiradi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Yo‘ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016. – 216 b.
- 2.Lapasov J. Badiiy matn tahlili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 144 b.
- 3.Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat sirlari. – Toshkent: Sharq, 2003. – 96 b.
- 4.D.Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. –280b.
- 5.Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.